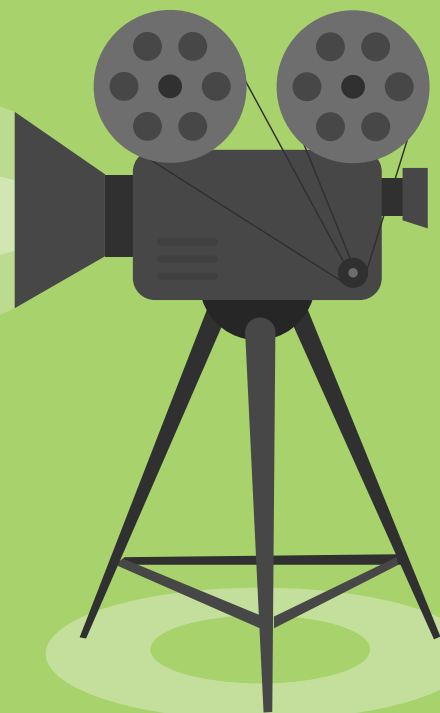

*"Man tror ju gärna
att man suger in det
i blodet bara genom
att se på film"*

Ett samtal om film och lärande

Tay Kampèn var en av deltagarna
på filmlägret *Det ni inte ser*.

Förord

Under hösten 2018 och 2019 har Burlövs kommun tillsammans med Film i Skåne genomfört utvecklingsarbetet "Det ni inte ser" med stöd av Svenska Filminstitutet. Burlövs kommun arbetar på olika sätt med att främja elevers möjligheter till lärande, språkutveckling och en positiv identitetsutveckling. Lärare arbetar exempelvis med att undersöka hur bild kan användas för att utveckla undervisning. De ser att arbetet kan gynna alla elever, men menar att användningen av bilder är särskilt viktig för elever som har behov av att få tillgång till ett flertal uttryckssätt. På Burlövs skolor finns exempelvis många elever med neuropsykiatriska svårigheter samt många elever som har andra modersmål än svenska. I den senare elevgruppen finns det också många nyanlända elever. Syftet med utvecklingsarbetet "Det ni inte ser" har varit att utforska hur film kan användas för att lära och för att dela erfarenheter med andra i och utanför skolan.¹

Utvecklingsarbetet har bestått av två delar: En del har utgjorts av ett filmläger som genomfördes sommaren 2019 i Ystad Studios Visitor Center. Lägrekt riktade sig till flickor med adhd. Målgruppen valdes, eftersom flickor med adhd tillhör en grupp elever som lärare ofta inte ser och anpassar undervisningen tillräckligt för (Se exempelvis Ågebrant, 2016). Filmerna flickorna skapade finns från och med den 18/9–19 tillgängliga på burlovevent.se/detniintaser. Med film som uttryckssätt synliggör flickorna erfarenheter från sin skoltid på olika sätt, och på webbplatsen finns även filmade intervjuer med två av deltagarna om deras filmskapande. Förutom att flickorna genom lägrekt fick möjlighet att synliggöra viktiga erfarenheter, kommer det även vara möjligt för lärare och andra intresserade att ta del av materialet. Målet är att ge lärare en möjlighet att förstå hur flickor med adhd upplever skolan och därigenom öka lärares vilja att möta dessa flickor på andra sätt samt utveckla sin

kompetens om det behövs. När filmerna ses av lärare kan följande frågor vara relevanta att lyfta: Vilken betydelse har filmmediet för förståelsen av flickornas situation i skolan?; Vad betyder det att det är flickorna själva som berättar?; På vilka sätt kan film användas i skolan för att exempelvis dela erfarenheter eller förstå olika perspektiv?

Syftet med den andra delen av utvecklingsarbetet är att förvalta filmpedagogers erfarenheter i arbetet med att utforska hur film kan användas för att lära och för att dela erfarenheter med andra i och utanför skolan. För att kunna beskriva filmpedagogers erfarenheter har ett fokusgruppsamtal med fem erfarna filmpedagoger genomförts. I föreliggande rapport presenteras samtalet. Undertecknad ledde samtalet och har också transkriberat, bearbetat och sammanställt innehållet samt diskuterat det.

I Burlövs kommun kommer rapportens resultat att förvaltas när pedagoger fortsätter att utforska hur film kan användas som verktyg för att lära och dela erfarenheter. Det finns även en förhoppning om att rapporten ska fungera som inspiration och stöd för alla som arbetar med filmpedagogiskt arbete såväl i skolor som utanför dem. I Burlöv kommer även utforskandet av filmens möjligheter att ske inom ramen för den doktorandanställning vid Malmö universitet jag kommer att ha på halvtid de närmaste fyra åren, parallellt med att jag fortsätter som lektor med fokus på literacyutveckling i Burlövs kommun. Varmt välkommen därför att dela med dig av reflektioner, invändningar och exempel på hur film kan användas i undervisning för att lära och dela erfarenheter.

Arlöv den 10 september 2019
 Maria Söderling
maria.soderling@burlov.se

¹ Med 'erfarenheter' avser vi händelser som varit mer eller mindre betydelsefulla för oss som fotbollsträning, upplevelser av skola, textläsning, filmtolkning och så vidare.

Inledning

Vi lever i ett samhälle där den digitala kommunikationen oss människor emellan blir allt tätare och där användning av bilder (såväl stillbilder som film) blir alltmer dominerande. Detta kan förklaras med att vi tack vare den digitala utvecklingen har fått större möjligheter att kommunicera med bilder. Till skolan kommer således många elever idag med rika erfarenheter av bildbaserad kommunikation.

Varför ökar då användningen av bilder på bekostnad av tal och skrift? Även möjligheterna att kommunicera direkt med tal och skrift har ju förenklats. Förklaringar till våra val av uttryckssätt kan bero på att olika uttryckssätt har olika styrkor och svagheter (Kress, 2003; Danielsson & Selander, 2014). Medan det till exempel är enklare att resonera i skrift och tal, så kan bilden vara ett effektivare uttryckssätt om vi snabbt och på ett detaljerat sätt vill förmedla vem vi är med, vad vi gör och var vi är. Det kan således vara så att många människor upplever att bild som uttryckssätt på många sätt är ett mer självklart uttryckssätt än tal och skrift, när de ska kommunicera med människor digitalt.

Själva uttrycket som vi lämnar från oss – sms:et, Instagrambilden eller mailet – påverkas dock inte enbart av själva uttryckssättets styrkor och begränsningar, utan också av materialet, mediet med mera samt inte minst vår egen förmåga att använda oss av dem (Leijon & Lindstrand, 2012). Att användningen av bilder ökar och att det för många unga idag är ett viktigt uttrycksmedel, innebär dock inte att barn och ungdomar på egen hand utvecklar den kompetens de behöver för att kunna tolka bilder och själva uttrycka sig genom bilder i olika sammanhang och med olika syften. Nygård Larssons (2011) forskning visar att elever inte alltid tar del av information som förmedlas genom bilder och

att det kan vara svårt att tolka no-ämnenas abstrakta modeller. Elever kan också ha svårt att se hur bilder kan relatera till varandra. Alla elever bör således få verktyg för att kunna verka i och forma vårt alltmer bildbaserade samhälle. Det finns studier som indikerar att de inte får det idag. Skolinspektionen (2018) har exempelvis kvalitetsgranskat undervisningen om källkritiskt förhållningssätt i svenska och samhällskunskap. Resultaten visar att rörlig bild inkluderas i undervisningen på mindre än hälften av skolorna. Granskarna menar också att det finns en syn på att unga är digitalt självlärda, vilket skulle kunna förklara varför lärare inte prioriterar undervisning kring rörlig bild.

Varför har vi då inte förändrat vår undervisning mer? Varför använder vi inte oss av olika uttryckssätts olika styrkor i vår strävan att ge elever möjligheter att lära? I *Skolämnen i digital förändring* (Erixon, red., 2014) presenteras resultaten av ett forskningsprojekt som genomfördes 2010–2013. I studien undersöktes elevers och lärares uppfattningar om och förhållningssätt till det som händer när digitala medier integreras i undervisningen i ämnena bild, musik och svenska. Ett resultat var att de flesta lärare är beredda att förändra sin undervisning, men att både elever och lärare föreställer sig att det är ungefär samma undervisning som ska bedrivas men nu med digital teknik. Jag menar att det beror på att det är svårt att föreställa sig det vi ännu inte erfarit. Godhe (2014) och Borgfeldt (2017) har också visat att lärare saknar den kompetens som krävs för att undervisa om exempelvis bilder och kunskapen som krävs för att förstå elevers lärande och bedöma det när elever exempelvis skapar film eller delar sina kunskaper inom ett givet kunskapsområde genom att rita. Vilka möjligheter har lärare fått att erfara vad digitaliseringen och

exempelvis bildskapande genom att rita kan betyda för elevers lärande? Hittills har skriften varit det dominerande uttryckssättet i svensk skola, vilket till viss del kan förklaras med att det har varit det uttryckssätt som enklast kunnat användas som informationsbärare, men också som verktyg för lärande, underlag för bedömning med mera. Idag möjliggör dock den digitala utvecklingen och tillgången till teknik även att bilder kan användas på samma sätt. Här finns en potential som Burlövs kommun vill utforska.

Förutom att alla elever bör få verktyg för att kunna verka i och forma vårt alltmer bildbaserade samhälle, är vi i Burlöv också nyfikna på vad ett mer medvetet arbete med såväl stillbilder som rörliga bilder skulle kunna betyda för elevers möjligheter att lära och dela erfarenheter. När skulle en bearbetning med hjälp av bild kunna fördjupa lärandet mer än skrift? Kan ett medvetet arbete med bild vara särskilt gynnsamt för vissa elever, som exempelvis nyanlända, och hur bör undervisningen i så fall se ut?

Blickar vi ut i Sverige kan vi också konstatera att även andra aktörer runt om i Sverige just nu arbetar för att öka medvetenheten kring behovet av mer arbete med bild i svensk skola. Den ideella föreningen Läsrörelsen inledde exempelvis satsningen "BILDBERÄTTANDE och konsten att läsa bilder" på Bokmässan 2018. Satsningen har fokus på läsning av bilder ur ett pedagogiskt, analytiskt och konstnärligt perspektiv.² Även Svenska Filminstitutet arbetar med frågan och arrangerade exempelvis 2018 en filmkunnighetskonferens. Förutom att lyfta behovet av att läsa bilder genom att betona vikten av att elever får möjlighet att *se* och *samtala om film*, så lyfter de även behovet av att få *skapa* film. I broschyren *Rörlig bild- och filmkunnighet* skriver de exempelvis: "För att i vår samtid kunna förstå och kommunicera med varandra behöver skolan lära ut rörlig bild- och filmkunnighet – steg för steg – till alla!"³

I Burlövs utforskande av bildens möjliga potential som verktyg för att lära och dela erfarenheter med andra, är vi medvetna om att det i svensk skola finns erfarenheter och kompetens att förvalta, inte minst hos bildlärare. Tidigare undersökningar har dock visat att bildämnet domineras av bildframställning för hand (Marner & Örtegren, 2014), men detta har kanske förändrats de senaste åren? Det är emellertid viktigt för svensk skola att också söka utanför lärarkåren, när det handlar om att förvalta relevant kompetens för utveckling av undervisning. När det gäller exempelvis filmmediet har vi i Sverige många erfarna och skickliga filmpedagoger som på olika sätt har arbetat med och intresserat sig för hur rörliga bilder, film, kan användas i undervisning.

I följande avsnitt lyfts därför fem erfarna filmpedagogers kunskap fram under rubrikerna:

- Hur kan film användas som verktyg för att lära och för att dela erfarenheter med andra i och utanför skolan?
- Vad behöver elever kunna för att använda film som verktyg för att lära och för att dela erfarenheter?
- Hur kan undervisningen se ut som innebär att elever utvecklar denna kunskap?

Efter dessa avsnitt följer "Sammanfattning" samt "Hur går vi vidare?". I det senare avsnittet lyfter jag det som jag menar är särskilt intressant att ta fasta på när det gäller att utforska hur film kan användas i undervisning för att lära och dela erfarenheter. På rapportens sista sida återfinns en förteckning av textens referenser.

De fem deltagarna i samtalet är alla erfarna filmpedagoger som med olika förutsättningar har mött mängder av elever. Många av erfarenheterna av arbete med filmpedagogik har de fått genom att undervisa om att skapa fiktionsfilm. I de fall de har arbetat med elever i skolor har de ofta mött eleverna under en eller några dagar. Dessa förutsättningar har

² Läs mer här: <http://www.lasrorelsen.nu/projekt/pagaende-projekt/bildberattande-och-konsten-att-lasa-bilder/>

³ Se: https://www.filminstitutet.se/globalassets/2-fa-kunskap-om-film/filmpedagogik/publikationer/rorlig-bild--o-filmkunnighet_180829.pdf

påverkat deras sätt att arbeta och därmed också deras svar i samtalet.

I samtalet deltog fem personer som alla har minst 5 års erfarenhet av filmpedagogiskt arbete. De olika personernas intresse för filmpedagogik har olika bakgrunder. Några har gått filmutbildningar, medan andra har pedagogiska utbildningar i grunden. Några av dem arbetar idag helt som frilansare, medan andra har anställningar i vilka de på olika sätt arbetar med film. Gemensamt är att alla idag arbetar med filmpedagogik majoriteten av sin tid, men på olika utbildningsnivåer (förskola, grundskola, gymnasium och högskola) samt i olika sammanhang och med olika åldrar, såväl inom ramen för utbildning som på människors fritid. De möter således människor av väldigt olika anledningar och med skiftande bakgrund. I rapporten har jag valt att referera till dem alla som 'filmpedagoger' även om inte alla fem i första hand skulle definiera sin yrkesroll som just filmpedagog.

Inför fokusgruppsamtalet spreds informationen via mina personliga kanaler på Facebook och LinkedIn samt genom Burlövs och Film i Skånes hemsidor. Information gavs även på Film i skolan-dagen i Malmö i mars 2019. Under Film i skolan-dagen höll jag också en workshop, under vilken jag med Menti-meter som verktyg ställde frågan "Vilka frågor/teman ska tas upp i ett samtal som ska utforska hur film kan användas i undervisning för att bearbeta, lära och dela erfarenheter?". Deltagarnas svar använde jag sedan som stöd och inspiration i mitt arbete med att formulera frågorna till fokusgruppsamtalet med filmpedagogerna. Utöver beskrivna informationsvägar riktades information till erfarna filmpedagoger som jag tidigare haft kontakt med samt fått vetskap om genom Film i Skåne.

Själva samtalet ägde rum under tre timmar i april 2019. Före samtalet hade filmpedagogerna fått information om formen för samtalet samt syftet med det. De hade också fått

ut frågeställningarna i förväg, men inte fått i uppgift att förbereda sig genom att till exempel skriva svar på frågorna. Filmpedagogerna avgjorde själva om och i så fall hur de ville förbereda sig. Samtalet inleddes med en presentation av kontexten för samtalet med mera och spelades in. Ljudupptagningen har sedan transkriberats med fokus på att fånga samtalets centrala teman. Transkriptionerna av deltagarnas tal har haft som mål att återge dem i skriftspråklig form med målet att göra citat från samtalet enkla att läsa och förstå. För den som är ovan vid att läsa transkriberat tal, vill jag lyfta fram att i ett samtal har vi inte samma möjlighet att formulera om oss och uttrycka oss precist som vi har när vi skriver.

Som framkommer ovan har filmpedagogerna mångårig erfarenhet av filmpedagogiskt arbete. De flesta av dessa erfarenheter har de fått genom möten med människor under begränsade tidsperioder. I de allra flesta fallen handlar det också om sammanhang där själva filmskapandet stått i centrum, inte det som frågorna ovan intresserar sig för. I samtalet visar det sig ändå att deras erfarenheter är intressanta för syftet med samtalet: att utforska hur film kan användas för att lära och för att dela erfarenheter med andra i och utanför skolan.

Eftersom några av filmpedagogerna vill att deras medverkan ska vara anonym, har jag strävat efter att anonymisera deras utsagor så långt som jag har funnit det möjligt. Alla medverkande har getts möjlighet att läsa rapporten samt att framföra önskemål om förändringar. Texten har också ändrats när de har gjort mig uppmärksam på missuppfattningar. Resultaten av analysarbetet samt mina slutsatser av det bär jag dock ensam ansvaret för.

Hur kan film användas som verktyg för att lära och för att dela erfarenheter med andra i och utanför skolan?

I samtalet besvaras frågan på olika sätt. Något som tydligt lyfts fram av filmpedagogerna är erfarenheter som på olika sätt beskriver hur elever i mötet med dem och i arbetet med film tagit en annan roll i klassen än vad de brukar ha. Filmpedagogerna berättar hur elever som lärare "varnat" dem för tagit del av filmarbetet på ett positivt sätt och visat sidor av sig själva som de inte brukar visa i skolan. En av dem berättar till exempel om en elev som beskrevs som "stökig" av sina lärare inför ett filmprojekt, men som uppträdde på ett helt annat sätt i samarbetet med filmpedagogen: Eleven deltog ytterst engagerat och ville gärna spela alla roller. Att filmarbetet verkligen hade passat denne elev, visade sig också några år senare när eleven kontaktade filmpedagogen för att berätta att hen valt att göra en dokumentärfilm som gymnasiearbete. En annan filmpedagog berättar om ett filmprojekt med ungdomar som inte kunde komma in på gymnasiet. När ungdomarnas film sedan deltog som ett av bidragen på en filmfestival fick de pris för bästa huvudroll och bästa film:

Just att få växa som individ när dom är på botten enligt dom själva. Det är det jag tycker är häftigt.⁴

Vad kan det finnas för förklaringar till att filmarbetet innebär att eleverna kan och vill delta på ett annat sätt än de vanligtvis gör? Filmpedagogerna lyfter själva att det kan bero på att mötet med dem innebär ett möte med en vuxen som de inte har en relation till tidigare och att det därför är enklare att ta en annan roll än vad de brukar ta. På samma sätt kan arbetet med film innebära ett nytt sätt att arbeta som eleverna inte förknippar med skola, vilket också i sig kan innebära att vissa elever agerar på ett annat

sätt än vad de brukar. En av filmpedagogerna uttrycker det så här:

Det kan ju vara att det bara är ett annat sätt att jobba än vad man gör i skolan. Här kommer en helt annan kreativ historia.

Om det är dessa faktorer som förklarar elevers förändrade sätt att vara i mötet med filmpedagogerna, så visar dessa erfarenheter på vikten av att möta andra vuxna än sina lärare i skolan samt att få möjlighet att arbeta på nya sätt med stöd av människor med olika professioner. Men filmpedagogerna delar också med sig av andra erfarenheter som visar att ett förändrat sätt att vara och en förändrad vilja att engagera sig i skolarbetet också kan kopplas till filmmediet. Vad är då specifikt för film som uttryckssätt? På vilka vis kan just film nå fram till fler elever?

”

Det finns så många sätt att vara stark på i ett filmarbete.

En förklaring som framkommer i samtalet är att i film används olika uttryckssätt parallellt och växelvis:

Nämen det håller jag med dig om just den styrkan att det finns flera olika delar i den. Text har vi varit inne på men du har som du säger liksom musik, du har ljud, du har agerande.

⁴ Citat från samtalet har markerats med citattecken i löpande text samt på samma sätt som i denna mening när det gäller längre citat.

En annan kille som normalt inte satt med på lektionerna gjorde musik så att 10, 15 låtar som dom andra kunde använda. Han var inte med och filmade men han var med. Film öppnar ju upp för så många olika. Det finns så många sätt att vara stark på i ett filmarbete.

Detta innebär att under arbetsprocessen med en film kan det vara olika elever som träder fram i olika moment beroende på hur enkelt de har för att uttrycka sig i skrift (skrivande av synopsis), skapande av bildmanus, genom skådespeleri och så vidare.

I arbetet med film finns det dessutom många praktiska moment och stort behov av att tekniken fungerar. En av filmpedagogerna minns:

Men det var speciellt en klass där det var många som inte riktigt kom fram kanske i den vanliga undervisningen men /.../ när vi kom med våra paddor och sladdar och grejor var det en kille som. Han ville visa att han ville vara med /.../ inför varje lektion såg han till att det var laddat och han växte liksom sju meter av det.

”

Det är mycket lättare för vissa att uttrycka sig med bilder istället för ord.

Att använda mer film i skolan skulle således innebära att elever fick möjlighet att använda fler uttryckssätt och därmed att fler elever skulle kunna delta mer engagerat i skolarbetet. Två av filmpedagogerna formulerar det så här:

Det är ju ett annat språk. Alla har ju inte det här att skriva, handen och pennan

och det här sättet att tänka. /.../ Det är mycket lättare för vissa att uttrycka sig med bilder istället för ord.

Jag tänker också på det här med elevers identitet. Hur vi väldigt snabbt visar att vissa inte duger. Du kan inte det här. Du är inte bra på att skriva, du är inte bra på ditten och datten och då kan det ju vara fenomenalt fint för just dom att hitta ett annat sätt att kommunicera på. Där kan man använda sig av filmen. Och man skulle kunna få redovisa till exempel istället för med text med rörlig bild.

Som framkommer i de valda citaten så ställs film mot skrift vid ett flertal tillfällen i samtalet. Det kan förklaras med att skrift och tal av tradition är de uttryckssätt som används mest i skolan, vilket också lyfts i rapportens inledande delar. Förutom citaten i den löpande texten, blir det även tydligt i detta uttalande: ”Jag sitter och funderar på om man jämför med skriftspråket. Om man har en uppgift och ska skriva så ska du ju hantera bokstäverna och du ska hantera orden och helst ska du fixa grammatiken och sen så ska du vara kreativ.” Jag återkommer till denna fråga i textens avslutande diskussion.

Att film är ett uttryckssätt som kan innebära att barn och elever får andra möjligheter att synliggöra det de upplever som viktigt, blir också tydligt när en av filmpedagogerna återberättar ett möte med en flicka på en förskola. När de tillsammans gick omkring och flickan filmade det hon ville vid gungorna och i några buskar, förstod filmpedagogen inte riktigt vad flickan ville visa eftersom hon inte berättade det med ord. Men när filmpedagogen sedan tittade på det filmade materialet och såg bären och djuren i buskarna i närbild samt gungorna filmade i särskilda vinklar, förstod hen att flickan hade valt ut precis det som hon tyckte var viktigt att visa och ”hade fullständigt klart för sig

vad hon ville göra”. Genom filmen kunde flickan således synliggöra det i sin förskolemiljö som hon tyckte om och som var viktigt för henne.

Film skulle således kunna användas som ett *komplement* till användning av andra uttryckssätt.

”

*Man kan spela en roll
eller man vågar prata
ut. Man blir synliggjord.*

I samtalet framkommer även förslag på att film skulle kunna användas som *stöd* för att underlätta för elever att klara utmaningar i skolarbetet. En filmpedagog berättar exempelvis att det fungerade mycket bättre för elever att dokumentera slöjdarbete skriftligt, om de fick stöd inför arbetet genom att få delta i ett samtal som filmades, och en annan filmpedagog menar att filmarbete kan vara ett sätt att göra det enklare att ta plats framför sin klass:

Att stå inför en klass och man ska läsa upp något eller deklamera någonting kan vara svårt för många. Men helt plötsligt när man får en kamera, ja då kan man gå in och vara en annan. Man kan spela en roll eller man vågar prata ut. Man blir synliggjord. /.../ Sen tittar man på det här. Då står man ju faktiskt framför hela klassen. Där tycker jag det är spännande. Just med dom här som inte vågar säga någonting, att det händer någonting och dom kan också registrera att det kanske inte var farligt.

Förutom att film skulle kunna användas som ett *komplement* eller som *stöd* kan praktiskt

arbete med film även utveckla förmågan att *förhålla sig kritiskt* till det som kommuniceras genom film, eftersom en i det praktiska filmarbetet lär sig att ”genomskåda genom att identifiera beståndsdelarna”. En del av ett kritiskt förhållningssätt är att förstå *vilken betydelse val av perspektiv* har. Genom att elever får i uppgift att filma något både uppifrån och nerifrån, kan de få syn på hur vi uppfattar det som filmats beroende på val av perspektiv och utveckla denna aspekt av ett kritiskt förhållningssätt. Huruvida elever får möjlighet att utveckla dessa förmågor beror emellertid på hur undervisningen utformas, vilket jag återkommer till i avsnittet om hur filmundervisningen kan se ut.

Att använda arbete med film för att erfa och förstå hur val av perspektiv kan påverka ett innehåll, kan ses som ett exempel på hur just film kan användas som verktyg för att lära något på ett annat sätt än vad som skulle vara möjligt vid användning av tal och skrift. I samtalet ringar filmpedagogerna även in andra kvaliteter som jag menar också kan ses som exempel på att arbete med film skulle kunna skapa andra förutsättningar för lärande för alla elever:

Enligt någon av filmpedagogerna innebär användning av film att elever får möjlighet att använda sig av *ett annat slags tänkande och språk* än vad de vanligtvis får i skolan. Denne filmpedagog förklarar att hen och hens kollegor har kopplat arbete med film till kunskapsproduktion och att de menar att en kan titta genom kameran med syftet att försöka förstå någonting. I linje med detta menar de att filma kan vara att undersöka och att kameran då kan ses som en kikare eller mikroskop, men också en penna:

En penna i den bemärkelsen att med en kamera kan du också formulera dig, peka ut liksom. Det här ska vi titta på, rama in, bara det här ska vi titta på, påstå någonting, så här är det, så här

ser det ut, och när man då visar det så får man också svar och perspektiv på det man sagt, så dialogen i mötet.

”

Kameran är en bra ursäkt för att våga göra, att det blir som ett skyddsfiler

En central del av alla filmpedagogers förhållningssätt till arbetet med film är det som också framkommer i meningarna ovan: att visa för andra och få möta andras reaktioner. Även uppfattningen att arbetet med film kan vara väldigt direkt och uppfattas som ett uttryckssätt som är enkelt att använda, delas av filmpedagogerna. En av dem säger:

Kameran är en bra ursäkt för att våga göra, att det blir som ett skyddsfiler

Att använda film som verktyg för att lära och dela erfarenheter med andra, innebär även att lärandets former påverkas:

Om man ber någon att gå och ta tre bilder som visar vad du tänker om andra världskriget. Då är det ett annat slags tänkande som kommer ur det. Man ska röra sig, flytta sig, gå nånstans och liksom ta, filma nånting och då när barnen kommer tillbaks med materialet också. Då blir det konkret. /.../ Det man ser det ser man. Så att det ger andra processer.

I detta citat berörs olika aspekter som kan få betydelse för elevernas lärande och möjligheter att dela erfarenheter. Dels berörs att filmen förutsätter rörelse, vilket är viktigt att beakta eftersom elever i många situationer i

skolan förväntas sitta ner. I ett lärande i rörelse är det möjligt att ta initiativ och ge förslag på andra sätt än vad det är om en sitter ner och ska samtala eller skriva om något, något som kan underlätta för vissa elever att ge förslag och kanske hämma andra elever. Dels berörs att resultatet blir ett annat. Ett exempel på vad detta kan betyda har en högstadielärare i Burlöv gett mig: Som inledning på biologiundervisningen bad hen sina elever ta fem bilder med sina iPads som svar på frågan "Vad är biologi?" När eleverna kom tillbaka skulle de välja ut en av de fem bilderna att visa för klassen. De flesta hade tagit bilder på träd, löv med mera, men en av eleverna hade tagit en bild av ett föremål tillverkat av trä och motiverade motivet med: "Allt som växer är väl biologi." Läraren berättade att resultatet av att hen valde att låta eleverna ta bilder som svar på hens fråga, istället för att besvara den muntligt eller skriftligt, innebar dels att alla elever var delaktiga och svarade, dels att alla elever tog del av allas bilder och tog ställning till dem. Dessutom innebar elevsvaret "Allt som växer är väl biologi" att hen som lärare behövde anstränga sig för att kunna bemöta det uttalandet på ett tydligt sätt, och att hen redan i inledningen av arbetet med biologi fick anledning att på ett utvecklat sätt definiera ämnet.

Vad behöver då elever för att kunna identifiera filmens beståndsdelar, använda kameran som verktyg för tänkande med mera?

Vad behöver elever kunna för att använda film som verktyg för att lära och för att dela erfarenheter?

Deltagarnas gemensamma utgångspunkt i samtalet är att det centrala med filmskapande är att ha något att berätta, och som jag har berättat tidigare är många av deras erfarenheter präglade av produktion av fiktionsfilmer. Som framkommer längre fram i texten har filmpedagogerna olika uppfattningar om hur det som ska berättas skapas, och i vilken ordning exempelvis skrift respektive film som uttryckssätt då ska användas i skapandeprocessen. Alla filmpedagoger är dock överens om att det allra viktigaste en filmskapare behöver förstå, är bildutsnittets betydelse:

”

För man är så fast i vad man tror att man visar.

Att kunna förstå. /.../ Om jag står så nära vad blir, vad kommunicerar jag då med någon annan? Om jag står så här långt bort, vad kommunicerar jag då? Det är ganska avancerat ändå. För man är så fast i vad man tror att man visar.

Att förstå bildutsnitt handlar således om att gå från det vi vill berätta och tror att vi berättar, till att bli medveten om vad åskådaren kommer att uppfatta. Mer specifikt handlar det också om att få insikt i hur valet av bildutsnitt kommer att styra vår uppmärksamhet och få oss att fokusera på och uppfatta just det som filmskaparen vill att vi ser. Det innebär exempelvis att om jag vill berätta hur en person känner sig är det ofta mest

effektivt att välja att filma personen i **närbild**, eftersom vi ofta uttrycker våra känslor tydligast i vårt ansikte. I film kan känslor gestaltas på olika sätt, eftersom filmmediet använder sig av olika uttryckssätt parallellt eller växelvis. Filmmediet har således fler möjligheter utöver valet av närbild, när det gäller att förmedla känslor. Om vi ser en person filmad i helbild bortvänd från kameran och samtidigt hör ljudet av gråt, förmedlas också en känsla, men att låta ljud förmedla känslor är inte lika enkelt att göra för den som lär sig grunderna i att berätta med film.

Förutom att filmpedagogerna betonar bildutsnittets betydelse, så lyfter också några filmpedagoger fram betydelsen av att förstå hur valet av kameraperspektiv (grod-, fågel- eller normalperspektiv) påverkar åskådarens upplevelse av det som filmas i samband med att betydelsen av att undervisa om bildutsnitt lyfts fram. Utöver detta lyfter även filmpedagoger sådant som att lära sig hur kameran fungerar, behärska dramaturgi samt att hålla sig till berättelsen, våga ta bort och inte visa allt. De lyfter även redigerings betydelse och att lära sig klippa samt använda ljud för att förstärka en berättelse, men dessa delar av filmskapandet är inte något de uppehåller sig vid och utvecklar på samma sätt som förståelsen av bildutsnitt.

Utöver dessa kunskaper ger filmpedagogerna också exempel på ”tips” de brukar ge sina elever som att vi vill se ögonen på den som pratar, att en inte ska filma från sidan, att en måste stå väldigt nära om en filmar med en iPad för att få bra ljud samt att undvika ljusa bakgrunder när en filmar.

Hur kan undervisningen se ut som innebär att elever kan använda film som verktyg för att lära och för att dela erfarenheter med andra?

I denna rapportens inledning betonas vårt samhälles bildriktighet, och vi vet också att många barn och unga tar del av rika flöden av såväl stillbilder som rörliga bilder under en dag. Innebär det inte också att de tack var det "vet" hur film skapas? Enligt samtalets filmpedagoger är det inte så, och en av dem säger:

Man tror ju gärna att man suger in det i blodet bara genom att se på film, men så är det inte.

Filmpedagogerna menar att undervisning behövs, och de är överens om att det allra bästa vore om filmkunnighet blev ett eget ämne i skolan för att film ska kunna användas som ett verktyg av alla elever för att såväl lära som dela erfarenheter med andra. Hur bör då denna undervisning se ut?

”

Det har ingenting med ålder att göra.

Som framkommer ovan är filmpedagogerna överens om att förståelsen för bildutsnittets betydelse är fundamentalt i filmskapande. Undervisningen inleds således med att skapa förståelse för det. I samtalet framkommer tydligt att filmpedagogerna är överens om att metoden de använder, är den samma oavsett ålder och andra förutsättningar som om eleverna har funktionsvariationer:

Kommer du till en klass. Sen om det är en nionde klass eller en tredje klass

... som inte har gjort film innan så ser det precis likadant ut, så det har ingenting med ålder att göra.

Någon av filmpedagogerna lyfter dock att elevernas ålder kan ha viss betydelse för elevernas förutsättningar att välja bildutsnitt effektivt:

Det är också klart ju yngre dom är ju viktigare är det att alla får vara delaktiga och att alla ska synas på samma villkor och då blir det ett brott mot det att man ska ha en närbild.

När det gäller utformning av undervisningen kännetecknas de flesta beskrivningarna av en växling mellan teori och praktik, men det finns också exempel på utformning av undervisning som innebär att den helt och hållet börjar med innehållet, det som ska förmedlas, genom att bilderna som tas ska svara på frågor:

Vi jobbar mycket med /.../ att svara på frågor och genom att filma en liten snutt bara, till exempel vad är din favoritplats, vad tycker du om, vad tycker du inte om, vad skulle du vilja förändra, vad gör dig glad, vad gör dig ledsen och så vidare?

Denna filmpedagog menar också att filmpedagogiska sätt att arbeta ofta utgår från de konventioner som kännetecknar arbetet med underhållningsfilm, som har som syfte att påverka tittaren känslomässigt genom att "förföra eller förfära", och lär ut den retorik som präglar filmer i till exempel skräck- eller komedigenren. När hen pratar blir det tydligt

att hen menar att undervisning om hur fiktionsfilm/underhållningsfilm enbart bör vara en av många genrer som elever får undervisning om samt att det är möjligt att hitta flera olika sätt att arbeta med kameran. Hen betonar också att det saknas en grund i filmundervisning. För att tydliggöra vad hen menar, så jämför hen med hur skrivundervisning ser ut i skolan:

Det jag tycker saknas /.../ är en slags grund, ungefär som i skolan när barnen lär sig läsa och skriva. Det har jag återupprepat flera gånger. Där börjar man med ett slags teckensystem, alfabetet, bokstäver. Man börjar med en bokstav i taget och lär sig sätta ihop dom till ord. Och sedan till meningar och sen. Och barnen bjuds in till att prova på att skriva alla möjliga typer av text. Det är liksom poesi, skönlitteratur. Det är rapporter, det är recept i hemkunskapen, det är instruktioner till matteuppgifter. Man lär sig kludda och skriva för hand. Liksom alla möjliga typer av text och former. Och att läsa och skriva blir metoder att studera i olika ämnen.

När det gäller de andra beskrivningarna av undervisningens utformning innehåller de såväl teoretiska som praktiska inslag. Någon betonar vikten av att tidigt börja göra och att göra fel innan innehållet har formulerats:

Men att inte fastna i skrivandet för de har inga referenser, så jag brukar alltid börja med jobba med utsnitten, bilderna och det går rätt snabbt att gå igenom dem. Sedan är det bara skicka ut dom och då är jag inte med dom utan då för dom göra fel. För det är väldigt viktigt att göra fel för det är det enda sättet att lära sig. Och sen kan man diskutera och sen så ut igen och göra och så lägger man till någonting och så är där en väldigt utvecklingspotential.

Filmpedagogen som låter eleverna börja filma direkt efter en snabb genomgång av bildutsnittet utan att ha en färdig historia nedskriven, menar att berättelsen sedan brukar gå att arbeta fram från det filmade materialet. Hen motiverar sitt val av metod med att om eleverna börjar med innehållet/idén utan att veta förutsättningarna för det filmskapande de kan genomföra, så kan deras idéer sedan bli svåra att realisera. Att göra "fel" i det här sammanhanget innebär att upptäcka att sättet en valt att filma inte får den effekt en önskar.

De båda filmpedagogerna som ovan visar att de betonar görandet, praktiken före teorin, menar att de arbetar på ett likartat sätt, ett sätt att arbeta som innebär att de har "en osynlig plan" och inväntar elevernas frågor innan de ger exempel på möjliga lösningar (den teoretiska förståelsen). En av dem säger att vuxna elever brukar säga att de "lurar på dem kunskapen".

”

*Learning by doing
blir det ju sen i
förlängningen.*

Andra filmpedagoger berättar att de på olika sätt inleder med teoretiska genomgångar:

Men metoden är ungefär den samma och det är precis som X sa man pratar om bildstorlekar och sådana basiskunskaper, perspektiv och dramaturgi och planering av det dom ska filma. Ingen-ting sånt där ut och filma nu vad ni tycker, utan det ska vara förberett. De ska skriva en filmidé eller ett manus och därefter så får de planera sin inspelning och ge sig iväg och filma. /.../ Learning by doing blir det ju sen i förlängningen.

”

Man måste våga misslyckas. Framför allt våga vara kreativ.

Som framkommer ovan har olika filmpedagoger i samtalet olika åsikter om hur mycket teori eleverna behöver innan de kan börja filma: Vad ska eleverna upptäcka på egen hand och i mötet med andras reaktioner, och vad ska de först möta teoretiskt i form av genomgångar? Oavsett vad deltagarnas undervisning börjar med och betonar, är de alla överens om att det är viktigt att *få göra*. Det är också viktigt att det finns tid att göra, göra fel och framför allt våga prova:

Man måste ju trial and error. Men måste våga misslyckas. Det är ju det. Man måste våga misslyckas. Framför allt våga vara kreativ.

Att de ändå visar att de har olika syn på teorins funktion och plats i undervisningen kan till viss del kopplas till deltagarnas erfarenheter av filmpedagogiskt arbete och hur mycket tid de brukar ha när de möter olika elevgrupper. En av filmpedagogerna säger exempelvis:

Jag tänker på min arbetsmetod. Hur jag jobbar när jag är ute på skolor. Och den har jag kanske egentligen inte valt för jag tycker att den är världens bästa, utan för att det är det enda som funkar och när jag är ute och ska jobba med film har jag en heldag för film och redigering och sen har jag två lektioner för förarbete.

Att tiden påverkar valet av metod blir också tydligt i den delen av samtalet då de flesta

filmpedagoger samtalar om att de menar att film borde vara ett eget ämne i skolan:

Jag tänker så här. Allra helst ett eget ämne som är med på schemat i skolan. Det kanske ska heta film eller vad det ska heta, men film. Vi säger film och finns det som ett eget ämne redan från början så kan man börja med Barnfilmsskolan och verkligen upptäcka.⁵ Ja, det är ungefär som att upptäcka läsning och skrivna ordet och alltså med kameran som verktyg upptäcka och ge det så mycket tid som det behövs. Det vore ju fantastiskt. (Skratt) Det är plan A, så kan det sen leda till att man lär sig filmprocessen från idé, manus, bildmanus, inspelningsplanering, inspelning, klippning, hela filmprocessen.

Där hade det ju varit häftigt att få möta dem i förskolan och få leka lite med kameran och sen möta dem i lågstadiet med animation och mellanstadiet och göra annan lite film och så händer det i högstadiet.

Någon filmpedagog lyfter även fram att om film vore ett eget ämne skulle det vara möjligt att sedan använda sig av kunskaperna från den undervisningen genom att mer självständigt kunna välja olika sätt att ”redovisa”, till exempel genom att filma en presentation eller skapa en tutorial i slöjden.

Oavsett de yttre förutsättningarna, så är emellertid filmpedagogerna överens om betydelsen av att få visa det en filmat och samtala om det. När eleverna får möta andras reaktioner och gemensamt analysera det filmade materialet, får de möjlighet att utveckla en medvetenhet om bildutsnittets betydelse och andra val som görs i arbetet med film:

Det tillför ju att veta vad film innebär. Varför använder vi en halvbild? Varför

⁵ Barnfilmsskolan som startade 2011 på Akademi Valand har tagit fram materialet Kamerans ABC, vilket är det material filmpedagogen menar kan användas för att ”upptäcka” (se vidare: <https://www.kameransabc.com>).

använder vi en närbild? Varför använder vi dom här? Och likadant hur vi förstärker de olika berättelserna.

Och sen är det ju, efter det är att analysera. Vad är det jag ser? Är det det du vill visa?

”

Man får också syn på vad andra ser och tänker och andras perspektiv på sitt eget.

Och då filmar personerna nånting och så visar man det för andra och då, dels får man syn på vad man själv ser och vad man tänker kring det, men man får också syn på vad andra ser och tänker och andras perspektiv på sitt eget.

Något annat som betonas är förflyttningarnas betydelse när det gäller att använda film som ett verktyg för att lära och dela erfarenheter. Någon berättar att de tar bort zoom-funktionen för att eleverna verkligen ska behöva förflytta sig och prova att vara nära och långt bort. Filmpedagogerna delar också erfarenheten att det inte är så enkelt för alla att verkligen komma så nära som behövs när innehållet behöver förmedlas av en närbild:

Och det här är ju att våga gå nära. Vi har en viss integritet och den ligger så starkt hos dom att den ska. Det känns tryggare att vara lite längre ifrån /.../ Om dom ska gå nära måste dom flytta sig.

En av filmpedagogerna kopplar också förflyttningarna och val av perspektiv till utvecklingen av den kritiska förmågan:

Vad händer om jag står här? Vad händer om jag står här? Då blir det så tydligt. Världen ser olika ut om jag har ögonen här eller där.

Genom att själv få erfara och konkret uppleva hur olika en viss plats framställs beroende på var en stått när en har filmat, kan elever utveckla en förståelse för vilken betydelse val av perspektiv har, vilket är en viktig del av utvecklingen av den kritiska förmågan.

Sammanfattning

I föregående avsnitt framkommer att film kan användas som verktyg för att lära och dela erfarenheter på olika sätt: Film kan användas som ett *komplement* till andra uttrycks-sätt för att elever som tycker att det är svårt att uttrycka sig i tal och skrift ska få ökade möjligheter att delta i undervisningen; Film kan användas som *stöd* för att klara sådant som elever kan uppleva som svårt; Film kan användas för att *utveckla ett kritiskt förhållningssätt*, eftersom praktiskt arbete med film lär elever att identifiera filmens beståndsdelar samt förstå exempelvis betydelsen av val av perspektiv; Och utöver detta kan film användas, eftersom det *möjliggör ett annat slags tänkande* än tal och skrift, ett tänkande som också kan påverka förutsättningarna för lärande för alla elever, eftersom det till exempel synliggör andra aspekter av elevers förståelse än vad tal och skrift kan göra.

När det gäller frågan om vad elever behöver kunna för att använda film som verktyg för att lära och för att dela erfarenheter med andra, så är det framför allt att förstå vilken betydelse val av bildutsnitt kan få. I samtalet lyfts även behovet av undervisning, och det framkommer olika förhållningssätt vad det gäller betydelsen av att använda teori och praktik i undervisningen. Olikheterna i förhållningssätt kan delvis kopplas till att olika filmpedagoger har haft olika förutsättningar när de har undervisat i film avseende exempelvis under hur lång tid de har mött sina elever. När det gäller utformningen av undervisningen betonas vikten av att få göra samt att möta andras reaktioner på det en har gjort för att kunna utveckla en förståelse för hur val av bildutsnitt med mera påverkar den som tittar på det filmade materialet. Något annat som lyfts är att skapa förutsättningar för att elever ska behöva förflytta sig när de vill förändra val av perspektiv eller bildutsnitt.

Utöver ovan vill jag även lyfta det faktum att filmpedagogerna pratar om film i relation till framför allt skriften genom att lyfta att skrift lärs ut genom att elever får erövra en bokstav i taget för att sedan sätta samman dem till ord. Barnfilmskolan förhåller sig på ett liknande sätt när de väljer att kalla sitt undervisningsmaterial just *Kamerans ABC*. Även Svenska Filminstitutet visar ett liknande förhållningssätt:

”

Efter hand går det att utläsa nyanser i språket, höra skillnader i språkets toner.

När vi lär oss läsa och skriva gör vi det steg för steg. Enligt väl beprövade pedagogiska upplägg tränas fingrarna till att forma bokstäver med pennan, bokstav läggs till bokstav tills läskoden knäcks. Till en början är meningarna korta, böckerna tunna, för att sedan gradvis bli längre och tjockare. Efter hand går det att utläsa nyanser i språket, höra skillnader i språkets toner. Världen öppnar sig för att uttrycka sig sakligt, poetiskt, retoriskt och metaforiskt. Förståelse för olika texttyper tränas, en instruktion, en argumenterande text, en berättelse i jag-form.⁶

⁶ https://www.filminstitutet.se/globalassets/2.-fa-kunskap-om-film/filmpedagogik/publikationer/rorlig-bild--o-filmkunnighet_180829.pdf

Hur går vi vidare?

Jag menar att utifrån det som framkommer i samtalet, så finns det några aspekter som är särskilt intressanta att arbeta vidare med för såväl lärare i Burlöv som för andra som är intresserade av att utforska hur film kan användas som verktyg för att lära och för att dela erfarenheter med andra. Dessa aspekter kan undersökas i undervisning, men också genom att ta del av forskning och genom att skapa mötesplatser för olika aktörer med samma intressefokus:

Det första jag vill lyfta fram är hur filmpedagogerna i samtalet betonar såväl det enkla och direkta med att använda kameran och vikten av undervisning. Detta kan synas paradoxalt, men jag tolkar det som ett tecken på ett spänningsfält, som vi behöver veta mer om. I vilka sammanhang är det möjligt för elever att använda sig av kamerans enkelhet och den direkta möjligheten att ge uttryck för något, och i vilka sammanhang krävs det undervisning och exempelvis en fördjupad förståelse för bildutsnittets betydelse? Nära kopplat till detta hör också ett behov av att definiera vad 'film' är. Vilka likheter och skillnader finns det mellan den lärandesituation där kameran ställs upp för att filma ett samtal som sedan ska fungera som stöd för när elever skriver slöjduvärderingar och den lärandesituation där kameran används som ett verktyg för att besvara en fråga om vilken som är min favoritplats eller den lärandesituation i vilken en fiktionsfilm skapas av en grupp elever. Är det film som skapas i alla situationer? Om svaret är ja, behöver vi arbeta med att tydliggöra varför film används i en viss situation, vilken kompetens som krävs av filmskaparen i den situationen och vilka möjligheter till lärande som skapas. Är det möjligt att använda kategorierna *komplement, stöd, utveckling av kritiskt förhållningssätt samt möjliggörare av ett visst slags tänkande* i det arbetet?

För det andra vill jag lyfta det som sägs i samtalet kring att film *möjliggör ett annat slags tänkande* än tal och skrift och att användningen av filmskapande kan *påverka förutsättningarna för lärande*. Stämmer detta och, och hur kan vi i så fall lära om detta sätt att tänka och förutsättningarna det skapar? Finns det lärandesituationer som (miss)gynnas mer än andra om film får ersätta skrift som uttrycksmedel? I detta sammanhang menar jag att det också är intressant att vidare utforska vilken betydelse rörelse och förflyttningar har för elevers lärande.

För det tredje vill jag lyfta vilken relationen mellan teori och praktik bör vara i undervisningen? Får undervisningens innehåll avseende teori/praktik betydelse för elevens syn på sig själv som filmskapare och vilja att använda film samt elevens sätt att uttrycka sig med film?

För det fjärde vill jag betona det som sägs om samtalets betydelse för att förstå filmen som uttryckssätt. Förutom att det utvecklar elevernas medvetenhet om betydelsen av sina val, menar jag att det också är intressant för undervisning, eftersom växlingen mellan film och samtal dessutom kan gynna elevers språkliga förmåga när de med stöd av sina bilder ska formulera vad de vill berätta eller förmedla vad de upplever när de ser andras filmer. Dessutom kan dessa samtal fungera som ett stöd i arbetet med att utveckla elevers förmåga att respektera varandras olikheter och på så sätt gynna värdegrundsarbete.

För det femte vill jag problematisera det som i texten lyfts som filmmediets styrka i undervisning: att det använder sig av olika uttrycksätt parallellt och växelvis. Samtidigt som det ger utrymme för elevers olika styrkor, kan det

också innebära att elever inte lär nytt när de arbetar med film. För läraren som utformar undervisningen innebär det att organisera den på ett sätt som både innebär att olika elever kan vara olika mycket drivande i olika delar av arbetsprocessen och att de alla utvecklar förmågan att använda sig av filmmediets alla uttryckssätt.

Till sist vill jag även beröra hur vi väljer att argumentera för användning av mer film i undervisning. Ett sätt är det som såväl filmpedagogerna som exempelvis Svenska Filminstitutet använder: att prata om filmundervisning genom att ställa den i relation till hur läs- och skrivundervisning utformas. Det valet kan vara ett sätt att tydliggöra behovet av undervisning och att utforma den på ett sätt som innebär möjligheter till progression för eleverna. Jag undrar emellertid om det är rätt sätt om vi vill synliggöra det filmspecifika. På några sätt skiljer sig exempelvis förutsättningarna för att utveckla elevers förmåga att se och skapa när det handlar om bilder jämfört med förutsättningarna för att lära sig läsa och skriva. Det är dels den mängd erfarenheter som idag finns i elevgrupper av att se/läsa bilder och själv kommunicera med bilder, dels den direkthet och enkelhet som kännetecknar kameran som verktyg i vissa situationer. Kan behovet av undervisning formuleras helt på filmens egna villkor och vilka är de i så fall? Hur kan en filmpedagogik se ut som innebär möjlighet till progression samtidigt som de rika erfarenheterna av bild tas tillvara?

I rapporten framkommer att såväl forskning som filmpedagoger visar att alla unga inte är digitalt självlärda. Det räcker inte att se, samtala och skapa på egen hand i de sammanhang och med de syften elever själva väljer, för att utveckla den visuella förmåga som krävs för att de ska kunna verka i och vara med och forma vårt samhälle. De "suger inte in" det de behöver i blodet på egen hand. Undervisning behövs. Men det behövs också ny kunskap för

att veta hur vi ska ta tillvara den potential som den digitala utvecklingen har skapat avseende att använda bild och film som verktyg för att lära och dela erfarenheter. Den potentialen ser vi i Burlövs kommun fram emot att utforska med stöd av forskning och tillsammans med våra elever, kollegor från andra kommuner samt människor med erfarenheter av filmpedagogiskt arbete utanför skolan. Hur kan vi exempelvis låta filmpedagogers kompetens möta lärares, på ett sätt som innebär att de gemensamt kan utforska filmens möjligheter att fungera som verktyg för att lära och för att dela erfarenheter med andra?

Referenser

Borgfeldt, Eva (2017). *"Det kan vara svårt att förklara på rader" Perspektiv på analys och bedömning av multimodal textproduktion i årskurs 3*. Göteborg: Göteborgs universitet.

Danielsson, Kristina & Selander, Staffan (2014). *Se texten! Multimodala texter i ämnesdidaktiskt arbete*. Malmö: Gleerups.

Erixon, Per-Olof (red.) (2014). *Skolämnen i digital förändring*. En medieekologisk undersökning. Lund: Studentlitteratur.

Fast, Carina (2007). *Sju barn lär sig läsa och skriva. Familjeliv och populärkultur i möte med förskola och skola*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.

Godhe, Anna-Lena (2014). *Creating and assessing multimodal texts - Negotiations at the boundary*. Göteborg: Göteborgs universitet.

Kress, Gunther (2003). *Literacy in the New Media Age*. London: Routledge.

Marner, Anders & Örtengren, Hans (2014). Digitala medier i ett bildperspektiv I: Erixon, Per-Olof (red.). *Skolämnen i digital förändring. En medieekologisk undersökning*. Lund: Studentlitteratur.

Nygård Larsson, Pia (2011). *Biologiämnets texter. Text, språk och lärande i en språkligt heterogen gymnasieklass*. Malmö: Malmö högskola.

Skolinspektionen (2018). *Undervisning om källkritiskt förhållningssätt i svenska och samhällskunskap. Årskurs 7-9. Tematisk kvalitetsgranskning 2018*. (Hämtad 2018-12-19 från <https://www.skolinspektionen.se/globalassets/publikationssok/granskningsrapporter/kvalitetsgranskningar/2018/kallkritik/undervisning-om-kallkritiskt-forhallningssatt.pdf>).

Ågebrant, Annika (2016). *Delaktighet i skolan för flickor och pojkar med adhd*. Härnösand: Specialpedagogiska skolmyndigheten.

